

Філософія

УДК 1 (091): 37.013.42: 165: 168

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.16520516>

**Критичне мислення у період постправди в розумінні Даяни Халперн:
епістемологічні та методологічні аспекти**

Ковтун Наталія Михайлівна,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
філософії та політології, Житомирський державний університет
імені Івана Франка, м. Житомир, Україна,
<http://orcid.org/0000-0002-5529-8655>

Прийнято: 10.07.2025 | Опубліковано: 28.07.2025

***Анотація.** Метою статті є аналіз розуміння ролі критичного мислення в епоху постправди в розумінні Д. Халперн. Для досягнення поставленої мети використано метод герменевтичного аналізу щодо розуміння філософських ідей та текстів різних мислителів та метод порівняльного аналізу у площині співставлення різних дефініцій понять, ідей і концептів критичного мислення.*

У статті встановлено, що Д. Халперн розглядає критичне мислення як цілеспрямоване, обґрунтоване, спрямоване на досягнення мети мислення, яке базується на бінарній моделі розуміння інформації, на глибокому змістовному рівні і належному рівні використання людиною навичок обробки інформації. Окрім цього, дослідниця актуалізує в сучасній філософській парадигмі евристичну цінність концепції критичного мислення як ефективного засобу вирішення нагальних проблем буттєвості людини, зокрема в контексті адаптації людини до перебігу і подолання наслідків пандемії COVID-19.

Доведено, що до критеріїв визначення рівня розвитку інтелекту і критичного мислення людини Д. Халперн відносить словниковий запас, робочу пам'ять, просторові навички, аналогії, швидкість обробки інформації, вправи-головоломки, показники кореляції IQ з академічною успішністю та ін. Утім у її розумінні застосування цих критеріїв не захищає у повній мірі людину від когнітивних помилок: упередженості сліпої зони, реактивності, анекдотичних міркувань, односторонності джерел інформації, неврахування інформації, яка не відповідає вподобанням суб'єкта, тиску на думку людини соціального середовища. Натомість до важливих навичок критичного мислення дослідниця відносить оцінку достовірності джерел інформації, розрахунок витрат і прибутків, розпізнавання регресії до середнього значення, розуміння меж екстраполяції, нівеляцію реактивних реакцій, використання аналогій в міркуваннях, оцінювання сили аргументації, що підтверджують чи заперечують висновки, розпізнавання упередженості у міркуваннях та ін.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, інформація, інформаційне суспільство, постправа, маніпуляція свідомістю, філософія Даяни Халперн.

Critical Thinking in the Post-Truth Era as Understood by Diane Halpern: Epistemological and Methodological Aspects

Nataliia Kovtun,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of
Philosophy and Political Science Zhytomyr Ivan Franko State University,
Zhytomyr, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0002-5529>

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the understanding of the role of critical thinking in the post-truth era as understood by D. Halpern. To achieve this goal, the method of hermeneutical analysis is used to understand the*

philosophical ideas and texts of different thinkers and the method of comparative analysis in terms of comparing different definitions of terms, ideas and concepts of critical thinking.

The article establishes that D. Halpern considers critical thinking as purposeful, well-grounded, goal-oriented thinking based on the binary model of understanding information at a deep substantive level and the appropriate level of human use of information processing skills. In addition, the researcher actualizes in the modern philosophical paradigm the heuristic value of the concept of critical thinking as an effective means of solving urgent problems of human existence, in particular in the context of human adaptation to the course and overcoming the consequences of the COVID-19 pandemic.

It has been proven that D. Halpern includes vocabulary, working memory, spatial skills, analogies, information processing speed, puzzle exercises, correlation between IQ and academic performance, etc. as criteria for determining the level of development of human intelligence and critical thinking. However, in her understanding, the application of these criteria does not fully protect a person from cognitive errors: blind spot bias, reactivity, anecdotal reasoning, one-sidedness of information sources, failure to take into account information that does not meet the preferences of the subject, and pressure on a person's opinion from the social environment. Instead, the researcher identifies important critical thinking skills as assessing the reliability of information sources, calculating costs and benefits, recognizing regression to the mean, understanding the limits of extrapolation, leveling out negative reactions, using analogies in reasoning, assessing the strength of arguments that support or deny conclusions, recognizing bias in reasoning, etc.

Keywords: *thinking, critical thinking, information, information society, post-truth, manipulation of consciousness, philosophy of Diane Halpern.*

Постановка проблеми. В сучасній науковій парадигмі проблематика дослідження сутнісних ознак, критеріїв і механізмів критичного мислення в ситуації домінування постправди в сучасному інформаційному просторі залишається однією з найбільш затребуваних наукових проблем. В умовах невинного зростання кількості інформації, перенасичення інформаційного простору як об'єктивними даними, так і їх численними інтерпретаціями, все більше зростає недовіра до будь-яких даних, знань та інформації. Внаслідок цього формується маніпулятивна теза, що всі джерела є недостовірними і скомпрометованими. У підсумку на рівні індивідуальної і суспільної свідомості формується відчуття зневіри, апатії і небажання взагалі сприймати та аналізувати будь-яку, навіть надзвичайно соціально значущу інформацію.

Проблематика формування критичного мислення стає ще більш актуальною через поширення технологій штучного інтелекту (ШІ) у різних сферах виробництва та послуг. Легковажне, невнормоване і тотальне поширення ШІ може продукувати системні загрози і виклики у різних сферах професійної діяльності. В таких умовах розробники і контролери ШІ мають мати розвинуте критичне мислення. Відтак практична значущість дослідження базується на необхідності актуалізації впровадження курсів критичного мислення в навчальні програми закладів освіти в умовах зростаючих інформаційних загроз, домінування постправди, зростання недовіри до інформації на рівні індивідуальної і суспільної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики критичного мислення стало предметом зацікавлення значної кількості як зарубіжних, так і українських науковців. Зокрема сутнісні характеристики критичного мислення досліджували такі дослідники, як Х. Батлер, М. Блек, Е. Гласер, Д. Дан, Дж. Дьюї, Д. Клустер, М. Ліпман, М. Скрівен, А. Фішер, Д. Халперн та ін. Зокрема американський дослідник М. Ліпман розглядав критичне мислення як здатність людини до кваліфікованого, відповідального

мислення, при якому його суб'єкт має здатність до самовдосконалення та врахування соціокультурного контексту. Недоліком сучасної системи освіти він вважав недостатність використання при формуванні критичного мислення напрацювань різних соціальних дисциплін та філософії і недостатню пов'язаність між собою критичного, творчого і праксеологічного виміру мислення в індустріальному суспільстві [1]. Знаковими у площині дослідження критичного мислення в добу інформаційного суспільства є праці Д. Халперн, яка розглядає не тільки сутнісні характеристики критичного мислення, а й можливість його використання в реальному житті сучасної людини [2; 3; 4].

Окрему групу досліджень, становлять розвідки, присвячені впливу комп'ютерних технологій і ІІІ на розвиток здатності людини до мислення. Критичне мислення, за твердженням групи дослідників на чолі з М. Каддурі, залишається надзвичайно важливим у сучасному світі, адже на сучасному етапі «ІІІ пропонує можливості завдяки персоналізованому навчанню та захопливим сценаріям, але зіштовхується з такими обмеженнями, як алгоритмічна непрозорість та упередженість даних, що вимагають етичної інтеграції в освіту» [5]. Підсумовуючи, дослідники зауважують, що ІІІ має не підмінювати когнітивні здібності, а лише доповнювати їх, сприяючи підготовці молоді до викликів ХХІ століття на засадах розсудливості і відповідальності [5].

Поряд з цим технології розвитку критичного мислення учнів у школі та здобувачів вищої освіти стали предметом зацікавленості таких дослідників, як А. Кроуфорд, Д. Макінстер, К. Мередіт, С. Метьюз, В. Надурка, І. Пошетун, Л. Пиличатіна, В. Саул, П. Саух, Дж. Стіл, І. Сущенко, Ч. Темпл, С. Терно, О. Тягло та ін. Особливої уваги при цьому заслуговує дослідження критичного мислення відомого українського філософа П. Сауха, який виділив ряд методологічних проблем, що виникають під час його аналізу: по-перше,

нерідко не враховується складність феномену критичного мислення, яке є не просто антиподом догматичного, а поєднує в собі критичність, аналітичність і творчість думки; по-друге, критичне мислення поєднує два діалектично пов'язані виміри: афективний, який співвідноситься із природною допитливістю людини, та «когнітивний, який реалізується за раціональним алгоритмом в безпосередньому навчальному процесі»; по-третє, слід враховувати й те, що «метою розвитку критичного мислення є не лише продукування ефективних проривних ідей та дій людини у вирішенні наукових, технологічних, підприємницьких завдань, а й утвердження основ демократичного способу життя...» [6, с. 9]. І лише за умови врахування цих аспектів можемо говорити про об'єктивне дослідження критичного мислення.

Інший український дослідник О. Тягло, звертає увагу на те, що виховання критично мислячої особи «має охоплювати, щонайменше, дошкільну, шкільну й університетську освіту», а у вищій школі розвиток критичного мислення має здійснювати у межах курсів логіки [7, с. 240]. Група німецьких дослідників на чолі з С. Вагнером сконцентрувала свою увагу на індуктивному аналізі методів упровадження критичного мислення у роботі вчителів початкової школи [8]. А українські дослідники на чолі з І. Вікторенко, проаналізували процеси формування критичного мислення здобувачів початкової освіти засобами медіаосвіти [9]. Поряд з цим специфіку впливу критичного мислення під час підготовки здобувачів у вищій школі досліджували О. Галус і Л. Романишина [10]. Певним чином підсумовуючи ці дослідження, С. Терно зауважує, що для формування критичного мислення у початковій, середній і вищій школі «необхідно передусім вільне навчальне середовище, оскільки критичне розмірковування завершується ухваленням людиною рішень» і воно «невіддільне від прояву свободи волі» [11, с. 210]. При цьому зміст навчального процесу має базуватися на вирішенні насамперед проблемних завдань.

Проблематику функціонування критичного мислення і постправди у мінливому інформаційному просторі сучасності досліджували такі науковці, як Б. Вайтмор, В. Девіс, Е. Еплбаум, Л. Ендер, Р. Пауль, Т. Снайдер, Д. Робертс, Ф. Фукуяма, Дж. Харсін та ін. Так, В. Девіс пов'язує епоху постправди з переходом від суспільства фактів до суспільства даних, коли відбувається плутанина щодо статусу знань у суспільному житті, що посилює відчуття втрати істини [12]. Факти не просто вже не можуть допомогти досягнути істини, вони активно використовуються для поширення неправдивої інформації і маніпуляції свідомістю. Натомість доступ до великих баз даних дозволяє відчувати зміни в громадських настроях. Так, «аналізуючи Twitter за допомогою алгоритмів, можна отримувати практично в режимі реального часу оновлення про те, як сприймається певний політик» [12]. Отже, ми все більше маємо покладатися на критичне мислення під час селекції інформації.

На важливості критичного сприйняття інформації в процесі аналізу практик маніпуляції індивідуальною і суспільною свідомістю та волею в умовах інформаційного суспільства зосереджує свою увагу і Н. Ковтун [13; 14]. На ролі критичного мислення як необхідної складової інформаційної безпеки акцентують увагу В. Мельничук і Л. Горохова. Вони доводять, що інформаційна безпека залежить від наявності значної кількості громадян, які здатні «критично оцінювати події, проблеми, орієнтуватися в інформації, запобігати проявам пропаганди» [15, с.11]. Певним чином узагальнюючи ці міркування, В. Волковський доводить, що в умовах постправди «знецінення істини факту перед гадками (опініями) та емоціями має серйозну антропологічну та навіть політичну загрозу» [16, с. 95]. І в перспективі саме відсутність критичного мислення може призводити до ескалації насилля.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний інтерес до проблематики критичного мислення у сучасній науковій парадигмі, концептуальні положення концепції критичного

мислення у працях Д. Халперн досі є недостатньо дослідженими як в межах теорії пізнання, так і в філософській парадигмі загалом.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є аналіз розуміння ролі критичного мислення в епоху постправди в розумінні Д. Халперн. У відповідності до заявленої мети у статті поставлено такі завдання: 1) проаналізувати сутнісні характеристики та критерії критичного мислення в інтерпретації Д. Халперн; 2) з'ясувати роль довіри до інформаційних джерел у формуванні критичного мислення в розумінні американської дослідниці; 3) здійснити аналіз розуміння Д. Халперн навичок критичного мислення в умовах домінування постправди в сучасному інформаційному середовищі.

Дискусії та результати дослідження. Однією з ключових проблематик у контексті дослідження критичного мислення в умовах мінливого інформаційного середовища в інтерпретації Д. Халперн є її аналіз здатності людей з високим рівнем інтелекту адаптуватися до реальності і вирішувати свої нагальні проблеми. В її розумінні у переважній більшості випадків високий рівень IQ корелює з рядом важливих показників (як-от, академічною успішністю, зниженням рівня злочинності). Утім високий рівень інтелекту не захищає людину від когнітивних упереджень [4, р. 1].

Для вирішення цієї проблеми дослідниця апелює до аналізу концепцій, які звертаються до проблематики здатності людини до вирішення реальних проблем. Серед них заслуговує на увагу концепція адаптивного до середовища інтелекту американського дослідника Р. Штернберга, яка утім досі ще не використовується в стандартизованих тестах на рівень IQ. В її межах науковець досліджував співвідношення «загального інтелекту» і здатності людини до адаптації до середовища і зробив висновок, що саме критерій адаптивності до середовища має бути ключовим для визначення рівня інтелекту. Він наводить цікавий приклад про збирачів-бушменів, які десятки тисяч років живуть у гармонії і адаптуються до природного середовища,

натомість деякі людські спільноти постають часто як «інвазійні види, спустошуючи навколишнє середовище, в яке вони потрапляють, та руйнуючи якість життя, яким би могли насолоджуватися майбутні покоління» [17]. Більше того значна кількість людських спільнот сучасності не мають належного адаптивного колективного інтелекту для збереження природнього середовища і виживання в ньому.

До адаптивного типу концепцій Д. Халперн відносить і концепцію критичного мислення як свідомо розроблену для вирішення реальних проблем. Для прикладу дослідниця наводить проблему COVID-19 і використання механізмів і способів критичного мислення для її подолання [2; 4, р. 1]. У контексті цього Д. Халперн ставить виправдане питання наскільки ефективним є використання стандартизованих показників IQ для вирішення реальних проблем. Відповідаючи, вона зауважує, що «як і будь-який тестовий результат, IQ може лише відображати те, що є в даному тесті» [4, р. 1]. Зокрема більшість стандартизованих вимірювань інтелекту містять показники словникового запасу, робочу пам'ять, просторові навички, аналогії, швидкість обробки інформації та вправи-головоломки [4, р. 1]. При цьому, як зауважує швейцарський дослідник А. Крейчмар, важливими для вимірювання інтелекту є й показники кореляції IQ з академічною успішністю для більшості людей [18]. Натомість для людей з винятково високим IQ важливими залишаються показники отримання докторського ступеня та публікація наукових статей [19].

Такі критерії, на думку Д. Халперн, хоча й цінні в багатьох аспектах, зовсім не захищають від когнітивних помилок: упередженості сліпої зони, реактивності, анекдотичних міркувань, односторонності джерел інформації, неврахування інформації, яка не відповідає вподобанням суб'єкта, тиску на думку людини з боку інших людей [4, р. 1]. Утім, більшість теорій інтелекту не завбачують звернення до питання, чи здатні люди з високим інтелектом успішно вирішувати проблеми реального світу. Так, в їх межах не розглядалися

такі показники IQ, як благополуччя, задоволеність життям і довголіттям. Якраз у контексті врахування цих показників критичне мислення називають «мудрим мисленням» або «раціональним мисленням» [4, р. 2].

Для розмежування цих понять дослідниця цілком слушно звертається до визначення самого поняття «критичне мислення». Одним з перших вона наводить визначення Р. Нікерсона, згідно з яким критичне мислення є «здатністю навчатися, добре міркувати, вирішувати нові проблеми та ефективно справлятися з новими проблемами – часто непередбачуваними – з якими зіштовхуються люди у повсякденному житті» [20, с. 205]. На підставі цього визначення дослідниця запитує, а чи може критичне мислення в такому розумінні вирішити проблему коронавірусу COVID-19? Гіпотетично, як припускає дослідниця, відповідь мала б бути «так» [4, р. 2]. І саме на основі врахування цього аспекту значна кількість працедавців і орієнтується на те, що вони хочуть отримати освічених, компетентних працівників, які здатні на основі критичного мислення вирішувати нагальні виробничі завдання.

Враховуючи це, Д. Халперн і Д. Дан визначають критичне мислення як використання когнітивних навичок або стратегій, які підвищують ймовірність досягнення бажаного результату. Термін «критичне мислення» використовується саме для опису цілеспрямованого, обґрунтованого та спрямованого на досягнення мети мислення [4, р. 2]. Такий тип мислення дозволяє людині брати участь у вирішенні проблем, формулюванні висновків, прорахуванні ймовірностей при прийнятті рішень, коли суб'єкт цілеспрямовано використовує навички, що є продуманими і ефективними у відповідному соціокультурному контексті. У такому розумінні вирішення нагальних практичних проблем буття людини є однією з навичок критичного мислення, «однією з підмножин навичок обробки інформації». При цьому сама модель інтелекту обробки інформації формується з двох компонентів: 1) розуміння інформації на глибокому змістовному рівні; 2) належного рівня

використання навичок обробки інформації [4, р. 2]. Ці навички критичного мислення у процесі освіти в розумінні Д. Халперн можна ідентифікувати, навчати і вивчати. І якщо людина їх розвиває належним чином, ми можемо говорити про формування у неї інтелектуального мислення.

До навичок критичного мислення американська дослідниця відносить цілий ряд показників: оцінку достовірності джерел інформації, розрахунок витрат і прибутків, розпізнавання регресії до середнього значення, розуміння меж екстраполяції, нівеляцію реактивних реакцій, використання аналогій в міркуваннях, оцінювання сили аргументації, що підтверджують чи заперечують висновки, розпізнавання упередженості у міркуваннях та ін. [4, р. 3]. Людина з розвинутим критичним мисленням, яка на належному рівні володіє означеними навичками, здатна ефективно адаптуватися до мінливих соціальних умов.

Фундаментальною основою цієї моделі, за твердженням Д. Халперн є те, що критичне мислення прив'язується до конкретної ситуації [4, р. 3]. У зв'язку з цим у процесі визначення якості критичного мислення мають бути використані критерії оцінювання здобувачами ситуативних суджень. Для цього у дослідженні 2018 року вона запропонувала 20 різних повсякденних сценаріїв використання критичного мислення, зокрема пов'язаних з ситуацією, в якій обговорюється проблема зв'язку вживання наркотиків і зниження рівня оцінок в учнів [3]. Учасникам опитування пропонувалися два формати відповідей для кожного зі сценаріїв: спочатку респонденти надавали короткі письмові відповіді; а згодом їм пропонувався алгоритм з вимушеним множинним вибором або ранжуванням альтернатив [3].

Аналізуючи вплив критичного мислення на перебіг пандемії COVID-19, Д. Халперн визнає, що більшість досліджень критичного мислення засвідчують, що воно може змінити поведінку якоїсь частини населення. Утім було б дуже нереалістично очікувати, що люди з крайніми переконаннями,

перебуваючи під впливом жорстких ідеологічних норм, будуть завжди дослухатися до здорового глузду. Для підтвердження цієї позиції дослідниця наводить показовий приклад: у березні 2021 року, з одного боку, іранський священнослужитель, а, з другого боку, ортодоксальний рабин, цілком незалежно один від одного, заявляли, що вакцини проти COVID-19 можуть зробити людей геями [4, р. 4]. Висновки обох священнослужителів базуються на глибоко вкорінених упередженнях. А тому при оцінці результативності критичного мислення слід враховувати соціокультурний контекст життєдіяльності його носіїв. І в надії на актуалізацію критичного мислення в соціумі маємо орієнтуватися саме на тих, хто має менш кардинальні та екстремалістські переконання.

У підсумку американська дослідниця доходить до дуже затребуваного в умовах домінування постправди в інформаційному просторі висновку, що критичне мислення «може бути (частковою) протиотрутою проти хаосу сучасного світу з арміями ботів, які створюють контент у соціальних мережах, політичними та іншими силами, які навмисно намагаються заплутати питання» [4, р. 4]. З метою подолання маніпуляційних викликів вона наводить деякі навички, які можуть бути корисними для критичного сприйняття інформаційного простору в ситуації COVID-19.

До них Д. Халперн відносить передусім міркування за аналогією та оцінку достовірності джерел інформації. Для цього вона звертається до проблеми носіння масок як способу запобігання поширенню пандемії. Незважаючи на тривалі і гострі дебати у багатьох країнах, представники глобальних та національних організацій охорони здоров'я дійшли суголосного висновку, що маски сповільнюють поширення COVID-19. Утім деякі люди не довіряють урядовим установами і акцентують увагу, що носіння масок начебто порушує їх громадянські свободи [4, р. 4]. І власне міркування за аналогією з навичкою звірки результатів мислення з певними нормами є ключовою

навичкою в юридичному мисленні. У такий само спосіб ми підкоряємось вимогам проведення санітарних перевірок ресторанів, обмеження швидкості, наявності ременів безпеки в автомобілях, обмеження віку вживання алкоголю.

У випадку, коли мова йде про носіння масок в умовах COVID-19, то відразу постає питання, кому вірити? І ось у цьому випадку ми маємо поставити питання щодо достовірності джерел інформації. У контексті цього Д. Халперн пропонує ставити такі питання щодо довіри до джерел інформації: Чи має джерело достатній досвід?, Чи цей досвід новий і актуальний?, Чи є загроза отримання ним прибутку, зокрема фінансового, від оприлюдненої інформації; Чи є ідеальне джерело потрібної інформації і наскільки поточне джерело інформації наближене до ідеального?, Чи надає джерело інформації обґрунтовані її докази?, Чи відстежували Ви через URL-адреси, чи справді ця інформація походить від ймовірного джерела? [4, р. 4]. Не усі респонденти дадуть однакову відповідь на них, а отже ми не будемо думати однаконо. Утім така перевірка джерела є основою для критичної оцінки його достовірності.

Проблема довіри до інформації стає ще більш актуальною через впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ), адже вже доволі часто неможливо встановити творця інформації: чи це людина, чи група людей, чи ШІ? Більше того, вже непоодинокими є випадки підтасування ШІ інформації, спотворення джерел або навіть створення ШІ нових джерел інформації з метою виконання завдання замовника. Внаслідок впровадження технологій ШІ, на думку Д. Халперн та Д. Дімітру, можуть відбуватися порушення в різних професійних сферах, зокрема програмуванні, юридичній роботі, радіології та ін. Якщо людство у цих сферах буде покладатися лише на системи ШІ, це призведе до згубних тактичних і навіть фатальних стратегічних помилок. Тому ще більш актуальним є впровадження в різних освітніх програмах концепції «навичок, що гарантують працездатність» для людини, в межах якої обґрунтовується важливість критичного мислення людини для вирішенні

різного типу проблем, збереженні емпатії та інших людських якостей, які машини не здатні навіть відтворити [21]. Відтак в ситуації упровадження ШІ у різні сфери виробництва і послуг, у сфери освіти і науки, в умовах масового поширення дезінформації в добу соціальних мереж критичне мислення має стати одним ключових засобів подолання новітніх соціальних загроз і викликів.

Як слушно наголошують Д. Халперн і Д. Дімітру, з поширенням штучного інтелекту та повсюдним проникненням онлайн-технологій «інтеграція критичного мислення в навчальні програми вищої освіти є важливішою, ніж будь-коли» [21]. Це дозволить молодому поколінню не тільки інтегруватися в новітню економіку, а й робити свій внесок у раціональне, демократичне та пов'язане глобалізаційними процесами соціальне середовище.

В умовах домінування ШІ «нам знадобиться не просто інженер, а інженер з критичним мисленням; не просто програміст, а програміст з критичним мисленням; і не просто журналіст, а журналіст з критичним мислячим мисленням» [21]. Більше того, саме збереження гідності і самості людини, наявність людяності у прийдешньому світі і загалом колективне виживання людства «цілком можуть залежати від критичного мислення як дуже людського творіння» [21]. Саме цей аспект міркувань Д. Халперн є засадничим для формування критичного мислення в умовах домінування в інформаційному просторі постправди, адже її ключовими характеристиками є якраз втрата довіри до традиційних джерел інформації, маніпулятивне проголошення всіх джерел однаково скомпрометованими і недостовірними.

У широкому розумінні постправда пов'язана з перебільшенням і зведенням у догму положення про принципову відносність істини і заперечення її абсолютної сторони. При цьому можна виділити, на думку Я. Коркоса, такі ключові характеристики постправди: ігнорування

об'єктивних фактів; апеляція до цінностей та переконань особистості; використання емоційного тиску для аргументації власної позиції [21, с. 550].

Під час аналізу постправди, як зауважує В. Волковський, ми безпосередньо виходимо на «проблему істини й гадки («докси», «мнения»))» [16, с. 95]. У світі постправди тотальне домінування гадки над істиною є дуже загрозливим, адже зникає сам «простір об'єктивного та інтерсуб'єктивного» [16, с. 95]. Це у підсумку призводить до простору діалогу, що призводить як до втрати культури критики наукового знання, так і до «деградації науки до рівня колективного вірування» [16, с. 95]. В результаті цього людство може втратити чи не останню соціальну верству, на яку покладалося завдання, незалежно від побажань влади або соціального оточення, безкомпромісно пізнавати істину.

У зв'язку з цим затребуваним є висновок, що найбільш ефективними механізмами протидії неправдивим повідомленням в часи домінування постправди є інформаційна гігієна та активізація критичного мислення суб'єкта пізнання. Ці процеси завбачують передусім збирання, селекцію та аналіз інформації на предмет її достовірності та об'єктивності. І можна лише уявити, на думку Д. Халперн, який ефект може бути від упровадження аналогічних критеріїв перевірки джерел інформації, починаючи від «початкової до середньої школи, а також на університетському рівні» [4, р. 4]. Водночас дослідниця доволі слушно запропонувала використовувати для підтвердження довіри до інформації принцип співвідношення витрат і користі від такої перевірки. Так для подолання недовіри населення до носіння масок важливим є надання легкої і зрозумілої інформації щодо цього. Зокрема, «люди можуть зрозуміти коефіцієнт ризику в медицині, коли числа представлені як частоти, а не ймовірності» [4, р. 5]. Якби такі результати запропонували б громадянам на початку пандемії, то й ставлення до носіння масок було б набагато кращим.

Ще одним механізмом упровадження критичного мислення, на думку Д. Халперн, є аналіз рівня аргументованості запропонованих висновків. При цьому у всіх випадках потрібно «враховувати докази та міркування, які можуть суперечити бажаному результату» [4, р. 5]. Це зовсім не виключає доцільності і необхідності використання практик «навмисного незнання» у контексті уникнення або свідомого неврахування інформації, яка може бути хибною або суперечити вже існуючим усталеним переконанням і нормам. Дослідниця зовсім не стверджує, що критичне мислення є універсальним способом вирішення більшості суспільних проблем. Але запровадження критичного мислення у навчальних програмах середніх і вищих навчальних закладів може стати важливим кроком до формування суспільства, яке цінує і практикує достовірне знання про світ природи і соціум.

Висновки. Загалом, критичне мислення та інформаційна гігієна в інтерпретації Д. Халперн мають стати ключовими засобами подолання новітніх соціальних загроз і викликів. Критичне мислення як втілення філософського сприйняття соціальної дійсності в умовах ІІІ і епохи постправди залишаються ключовими механізмами збереження людини, людства, нівеляції загроз розлюднення світу і його знищення в умовах техногенної цивілізації.

На основі аналізу різних концептуальних підходів до розуміння здатності критичного мислення вирішувати нагальні практичні проблеми людини у професійній сфері та повсякденному житті (як-от, концепція адаптивного до середовища інтелекту Р. Штернберга) Д. Халперн актуалізує евристичну цінність концепції критичного мислення як ефективного засобу вирішення нагальних проблем буттєвості людини, зокрема в контексті можливості її адаптації до перебігу і подолання наслідків пандемії COVID-19. У широкому розумінні вона розглядає критичне мислення як цілеспрямоване, обґрунтоване, спрямоване на досягнення мети мислення, яке базується на

бінарній моделі розуміння інформації, на глибокому змістовному і належному рівні використання людиною навичок обробки інформації.

До критеріїв визначення рівня розвитку інтелекту і критичного мислення людини Д. Халперн відносить словниковий запас, робочу пам'ять, просторові навички, аналогії, швидкість обробки інформації, вправи-головоломки, показники кореляції IQ з академічною успішністю та ін. Утім у її розумінні застосування цих критеріїв не захищає у повній мірі людину від когнітивних помилок: упередженості сліпої зони, реактивності, анекдотичних міркувань, односторонності джерел інформації, неврахування інформації, яка не відповідає вподобанням суб'єкта, тиску на думку людини соціального середовища та ін.

До вкрай важливих навичок критичного мислення Д. Халперн відносить цілий ряд показників: оцінку достовірності джерел інформації, розрахунок витрат і прибутків, розпізнавання регресії до середнього значення, розуміння меж екстраполяції, нівеляцію реактивних реакцій, використання аналогій в міркуваннях, оцінювання сили аргументації, що підтверджують чи заперечують висновки, розпізнавання упередженості у міркуваннях та ін. Водночас при оцінці результативності критичного мислення слід враховувати соціокультурний контекст життєдіяльності його носіїв і орієнтуватися саме на тих людей, які мають менш кардинальні та екстремалістські переконання.

В ситуації домінування в сучасному інформаційному просторі постправди, втрати людиною довіри до традиційних джерел інформації, маніпулятивного проголошення всіх джерел однаково скомпрометованими і недостовірними Д. Халперн пропонує розвивати в молодого покоління такі навички критичного мислення як міркування за аналогією та оцінку достовірності джерел інформації. Для визначення достовірності джерела інформації вона пропонує застосовувати принцип співвідношення витрат і користі від такої перевірки, аналіз рівня аргументованості його висновків,

практику «навмисного незнання» для уникнення або свідомого неврахування інформації, яка може бути хибною або апріорі недостовірною.

В умовах домінування постправди практична значущість досліджень Д. Халперн полягає в тому, що її ідея цілеспрямованого впровадження курсів з вивчення критичного мислення в освітні програми має й глобальне антропологічне значення як один зі способів адаптації сучасної людини до ситуації футурошоку від зростаючої кількості інформації.

Перспективним для сучасної філософії залишається аналіз розуміння Д. Халперн ряду особистісних якостей, які сприяють розвитку критичного мислення в ситуації мінливості інформаційного простору: готовності до планування, гнучкості в мисленні, здатності до саморефлексії, наполегливості, готовності до виправлення власних помилок та пошуку компромісних рішень.

Список використаних джерел

1. Lipman Matthew. Thinking in Education. 2 nd ed., Cambridge University Press, 2003. 316 p. URL: <https://surli.cc/ykhziv> (дата звернення: 11.06.2025).
2. Halpern Diane F. and Heather A. Butler. Is critical thinking a better model of intelligence? In The nature human of Intelligence, 2nd ed. Edited by Robert J. Sternberg. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. P. 183–196. URL: <https://doi.org/10.1017/9781316817049.013> (дата звернення: 04.06.2025).
3. Halpern Diane F. Halpern Critical Thinking Assessment. Modling: Schuhfried Test Publishers, 2018. URL: www.schuhfried (дата звернення: 07.05.2025).
4. Halpern Diane F. and Dana S. Dunn. Critical Thinking: A Model of Intelligence for Solving Real-World Problems. *Journal of Intelligence*. 2021. 9: 22. URL: https://www.researchgate.net/publication/350708806_Critical_Thinking_A_Model_of_Intelligence_for_Solving_Real-World_Problems (дата звернення: 22.05.2025).

5. Kaddouri Mehdi & Ilham Chniet, Khalid Mhamdi, Abderrahmane Bouamri. Critical Thinking Skills and Artificial Intelligence (AI). *Enhancing Classroom Instruction and Student Skills With AI*. Publisher: IGI Global, 2025. (pp.588). URL: https://www.researchgate.net/publication/391984984_Critical_Thinking_Skills_and_Artificial_Intelligence_AI (дата звернення: 10.05.2025).

6. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2021. № 2. С. 7–15.

7. Тягло О. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. *Філософія освіти*. 2017. № 2. С. 240–257.

8. Wagner Steffen & Christoph Maut, Burkhard Priemer. Pre-Service Teachers' Conceptions of Critical Thinking. *Conference: 2025 NARST Annual International Conference*. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/390232966_Pre-Service_Teachers'_Conceptions_of_Critical_Thinking (дата звернення: 17.05.2025).

9. Вікторенко І., Валюх О., Михальова А. Модель формування критичного мислення засобами медіаосвіти. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2023. Вип. 20. С. 5–16.

10. Галус О., Романишина Л. Роль критичного мислення у професійній підготовці здобувачів вищої освіти. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2024. Випуск № 1. С. 36–41.

11. Терно С. О. Критичне розмірковування: виникнення, розвиток та свобода волі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 207–212.

12. Davies William. The Age of Post-Truth Politics. The New York Times. AUG. 24, 2016. URL: <https://surl.li/mdcjcv> (дата звернення: 24.06.2025).

13. Ковтун Н. М. Маніпулятивні практики в інформаційному просторі постіндустріального суспільства. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні*: матер. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 квіт. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 138–141.

14. Ковтун Н. М. Маніпулятивні практики суспільною волею в умовах інформаційної глобалізації. *Національні культури у глобалізованому світі*: зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 6-7 квітня 2017 р. Київ: КНУКіМ, 2017. С. 427–431.

15. Мельничук В. В., Горохова Л. В. Критичне мислення як складова інформаційної безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2022. Вип. 29. С. 7–13.

16. Волковський В. Доля філософії в епоху постправди: слуга короля чи клоун на агорі. *Україна модерна*. 2019. № 26. С. 88–98. URL: <http://dx.doi.org/10.30970/uam.2019.26.1102> (дата звернення: 17.03.2025).

17. Sternberg, Robert J. A theory of adaptive intelligence and its relation to general intelligence. *Journal of Intelligence*. 2019. 7: 23. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6963795/> (дата звернення: 20.02.2025).

18. Kretzschmar, Andre, Jonas C. Neubert, Sascha Wusternberg, and Samuel Greiff. Construct validity of complex problem- solving: A comprehensive view on different facets of intelligence and school grades. *Intelligence*. 2016. 54: 55–69. URL: https://www.researchgate.net/publication/285711436_Construct_validity_of_complex_problem_solving_A_comprehensive_view_on_different_facets_of_intelligence_and_school_grades (дата звернення: 27.03.2025).

19. McCabe, Kira O., David Lubinski and Camilla P. Benbow. Who shines most among the brightest?: A 25-year longitudinal study of elite STEM graduate students. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2020. 119: 390–416. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30869985/> (дата звернення: 04.05.2025).

20. Nickerson, Raymond S. Developing intelligence through instruction. In *The Cambridge Handbook of Intelligence*, 2nd ed. Edited by Robert J. Sternberg. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. P. 205–37. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2020-10981-010> (дата звернення: 22.05.2025).

21. Dumitru, Daniela, and Diane F. Halpern. Critical Thinking: Creating Job-Proof Skills for the Future of Work. *Journal of Intelligence*. 2023. 11 (10): 194. URL: <https://doi.org/10.3390/jintelligence11100194> (дата звернення: 12.06.2025).

22. Коркос Я. О. Епоха постправди у сучасному світі: витоки та причини. *Наукові перспективи*. 2023. № 4(34). С. 537–554.